

Kapitola 7

Typologie politických systémů a systémů stran

7.1 Typologie politických systémů

Jak konstatuje Jean Blondel, v současném světě sice existuje velké množství různých typů politických systémů, nicméně přes všechny rozdíly je možné dospět k obecně platným vzorům mezi těmito systémy. Sám se domnívá, že současné politické systémy lze klasifikovat do pěti základních typů, a to na základě norem a institucí, které jsou pro ten který systém příznačné.

Normy mají trojrozměrný charakter, což souvisí s pojetím politického systému jako autoritativním rozdělováním hodnot (Almond). První rozměr se týká osob zapojených do politického procesu, osob, které se podílejí na zmíněné alokaci hodnot. Jestliže se všichni členové společnosti účastní rozhodování, je systém demokratický. Druhý rozměr se vztahuje ke způsobu, jakým jsou rozhodnutí přijímána v tom smyslu, zda existuje hodně omezení pro vyzkoušení alternativ. Jinak řečeno, je to problém liberalismu či autoritarianismu. Třetí rozměr se dotýká skutečného obsahu politiky. Je cílem společnosti rozšiřovat zboží, služby a skutečné hodnoty všeobecně, spravedlivě a rovně, nebo naopak vytvářet a zachovávat nerovnost v rozdělování zboží, služeb a hodnot?

Těchto pět základních typů Blondel označuje následovně:

- **liberálně-demokratické**, zahrnující státy západní Evropy a Severní Ameriky spolu s Japonskem, Izraelem, některými členy Commonwealthu, Indií a některými latinskoamerickými státy, zejména Kostarikou. V sedmdesátých a osmdesátých letech se vrátily k liberálně-demokratickému systému Řecko, Portugalsko a Španělsko, podobně jako i některé latinskoamerické země, i když jiné načas, jako např. Chile, tento systém opustily. Také řada bývalých komunistických

států buď již téměř liberálně-demokratický systém vytvořila nebo jej vytváří. Politika těchto států nesměruje přímo ani k rovnostářství, ani k individualismu. Sice mezi nimi existují značné rozdíly, co se týče rozdělování příjmů a sociálního systému, ale základní normy, které si tyto státy osvojují zůstávají na půli cesty mezi těmito extrémy. To je pravděpodobně výsledkem liberálně demokratického uspořádání, které tyto země přijaly. Různé skupiny zde vyslovují s přinejmenším umírněnou otevřeností své názory a soutěží v získávání podpory ze strany obyvatelstva, zvláště pak prostřednictvím voleb. Výsledkem je soubor politických norem, které jsou někde uprostřed politického spektra, ačkoliv se zde objevují snahy po vychýlení oběma krajními směry.

- **rovnostářsko – autoritářský**, příznačný pro komunistické státy, které tradičně reprezentovaly země bývalého Sovětského svazu a země východní Evropy a dále Čína, Severní Korea, Mongolsko, Vietnam, Kuba, Angola a Mozambik. Velký egalitářský efekt měla v těchto státech neexistující koncentrace individuálního bohatství. Rozvinutý systém sociální podpory v nich poskytoval celé populaci stejné prostředky na vzdělání, zdraví a duchody.
- **tradicionalisticko-individualistický**, který převzal normy dříve platné v celém světě, zejména pak v západní Evropě. V tomto systému hlava státu, zpravidla monarcha vládne zemi s podporou velké většiny obyvatelstva. Některé oligarchické republiky měly nebo dokonce stále mají podobný charakter. Tento typ je v dnešním světě méně obvyklý, protože většina západoevropských monarchů se vzdala reálného výkonu moci. Z těchto důvodů existuje tradicionalisticko-individualistický režim pouze v relativně odlehklých a uzavřených částech světa – (Arabský poloostrov, Himaláje).

Normy mají v tomto systému „tradicionalistický“ charakter: zachovávají nerovnosti a vysoce oligarchické struktury podobně jako normy předrevoluční Evropy. Moc a bohatství jsou koncentrovány v rukou několika málo jedinců a existuje jenom málo podnětů k politické otevřenosti země. V mnoha případech se o politickou otevřenost snaží sami monarchové.

Tyto systémy nejsou typicky autoritářské. Jsou totiž založeny na tradiční podpoře obyvatelstva. Pouze v době krizí je uplatňování au-

toritářských praktik nezbytné, krizemi se ovšem rozumí vzrůstající se síla opozice. V případě krize je tento systém buď překonán nebo se transformuje v populistický, popř. v autoritářsko-individualistický systém.

- **populistický**, který se uplatňoval ve většině států Afriky, jenž získaly nezávislost koncem 50. a v průběhu 60.let. Obdobný vývoj probíhal i v jihoamerických republikách v počátečních fázích vývoje po získání nezávislosti. Vznik nového státu vyžaduje alespoň částečný odpor obyvatelstva proti koloniálnímu zřízení, musí existovat určité očekávání věcí příštích u velké části obyvatelstva a musí existovat určitý stupeň pluralismu. Populistické režimy vznikají jako reakce na tradicionalismus a následně oscilují mezi demokracií a monokracií, mezi egalitářstvím a individualismem a mezi liberalismem a autoritářstvím.

Výrazným rysem těchto systémů je relativně malá politická stabilita. Relativní pluralismus vede k existenci rozdílných názorů mezi skupinami a frakcemi: tento vývoj by se mohl projevit v ustavení liberálně-demokratické formy vlády, avšak jedině za předpokladu, že politické instituce jsou již silné a napětí není příliš vysoké, zvláště mezi skupinami, které mají náboženský, etnický nebo dokonce kmenový charakter. Nezbytnou podmínkou je též silný vůdce. Pokud takový charismatický vůdce neexistuje, systém může rychle získat odlišnou formu, především systému autoritářsko-individualistického.

- **autoritářsko – individualistický**, který se vyskytuje většinou jako reakce na liberálně-demokratické systémy, jak ukázal vývoj v jižní, střední a východní Evropě před II. světovou válkou, kdy se do popředí dostal fašismus a zvláště nacismus. Tyto systémy se periodicky objevovaly po II. světové válce také v Latinské Americe a jako reakce na populistické systémy též v Africe a do určité míry v Asii v šedesátých letech: základem politického uspořádání se staly armádou podporované, či přímo z armádních představitelů složené vlády. Autoritářsko-individualistické režimy se rovněž staly výsledkem transformací tradicionalistických systémů, kde je základem pro změnu upadající podpora monarchy. To je případ dřívější Evropy. Po druhé světové válce nastala obdobná situace na Středním východě.

Autoritářsko-individualistické systémy jsou především a hlavně autoritářské: normální politický život je redukován na minimum. Jeho představitelé jsou přesvědčeni, že politický život může být zcela zakázán a nahrazen řízením shora administrativním. Některé autoritářsko-individualistické systémy musely akceptovat jistý stupeň „politizace“ a založit organizace zahrnující obyvatelstvo v masové straně, jejímž hlavním účelem je vyjádřit podporu vůdci a režimu. Tyto systémy jsou typické hierarchizovanou strukturou, zdůrazněnou rolí vůdce a odmítnutím jakékoliv demokratické koncepcie. Sama společnost je hierarchicky uspořádána. Každý v ní má své místo, které téměř biologicky určuje jeho postavení. Cílem systému je vytvořit – nebo reorganizovat – společnost, která loajálně následuje svého vůdce. Tento cíl zůstává ovšem často nenaplněn.

Tyto systémy vykazují též znaky sociálního individualismu, neboť byly založeny za účelem obrany společenské elity, která se cítila ohrožena rostoucím vlivem „lidových tříd“ a nebo proto, že zakotvují ideály společenské a politické hierarchie. V mnoha případech společnost volá po návratu toho, co považuje za dobře organizovanou strukturu předchozího režimu, v němž měl každý své místo a jeho postavení nebylo zpochybňováno. Pokusy o restauraci dřívějšího režimu ale často končí nezdarem: úsilí o přebudování společnosti nikdy dlouho netrvá. Většinou tento typ systémů bývá nahrazen populistickým nebo liberálně-demokratickým systémem, ačkoliv nová vláda je často velmi slabá a většinou je donucena znovu ustoupit jinému autoritářsko-individualistickému systému (nebo, a to výjimečně, systému komunistickému).

Normy politického systému tak v současném světě vytvářejí zcela odlišné skupiny, i když jejich dělicí hrany nejsou někdy příliš ostré, což platí především v případě, kdy probíhá v zemi proces změny systému, nebo když země mezi systémy osciluje, jak se to často stává v zemích Latinské Ameriky.

Pro uvedenou typologii politických systémů má podle Blondela vedle norem zásadní význam uspořádání (konfigurace) institucí, resp. vztahy mezi normami a strukturami toho kterého systému. Vždyť rozhodnutí jsou přijímána prostřednictvím institucí, z nichž některé jsou zakládány

přímo za účelem tvorby norem – parlamenty (právní normy), politické strany (politické normy). Na jedné straně existují úzké vazby mezi normami a strukturami politických systémů, na druhé straně pak struktury systému mohou mít určitý dopad na normy, pokud jsou ve společnosti dobře etablovány, což je případ kmenů či etnických skupin. Díky tomu mohou pak mít vliv na roli těchto institucí v celonárodním rozhodování. Je proto užitečné popsat vztah mezi normami a institucemi a zjistit, jak dalece jsou některé systémy charakterizovány specifickým uspořádáním institucí.

V **liberálně-demokratických** systémech je uspořádání institucí založeno na ústavním základě, který rovněž zahrnuje normy platné v tomto systému. Strukturální uspořádání liberálně-demokratického systému je založeno, jak uvádí Blondel, na množství dobře definovaných institucí (parlament, exekutiva, místní a regionální parlamenty a exekutivy), v nichž působí dvě skupiny „herců“, kterými jsou politické strany a skupiny, zatímco byrokracie je vlivná za kulisami. Pozice těchto dvou typů „herců“ jsou odlišné, neboť strany hrají hlavní roli na jevišti, uskutečňují hlavní pohyb a určují hlavní linii. Skupiny jsou většinou méně viditelné, pokud zrovna neorganizují větší stávkou či demonstraci.

Míra participace ve skupinách a stranách je podivuhodně vysoká, ale samotná praxe není nikterak přehnaná. Masy obyvatelstva zaujímají většinou pouze stanovisko pozorovatele, strany a skupiny čas od času podporují zuřivým potleskem nebo je napadají. Provázanost mezi obyvatelstvem a strukturami nemusí být nijak zvlášť silná ani na místní či oblastní úrovni. Úsilí vyvíjené celonárodními stranami a skupinami se mnohdy dotýká jen minoritní skupiny obyvatel, ačkoliv to nemusí být pravidlem.

Liberálně-demokratický systém je relativně dobře organizován, což je ve velké většině výsledkem všeobecné akceptace platných „pravidel hry“, tedy přijetím ústavního pořádku všemi „herci“. Pokud je akceptace „pravidel hry“ znatelně menší, existuje větší míra pravděpodobnosti, že liberálně-demokratický systém bude svržen.

Uspořádání institucí v **rovnostářsko-autoritářských** systémech demonstruje Blondel na příkladu komunistických systémů, které jsou ovšem méně „čitelné“, protože tradičně fungují na bázi záměrné dvojznačnosti.

Výsledkem toho je existence politické superstruktury a politické infrastruktury, přičemž obě mají odlišné uspořádání institucí, spojené převážně pouze personálními pouty. Politická superstruktura je konstituována na úrovni státu, ústavní orgány jsou podobné stejným orgánům v liberálně-demokratických systémech, avšak větší důraz je dáván byrokracií, která není v pozadí, ale představuje součást konfigurace tohoto systému. Na úrovni státní struktury existuje pouze malý, pokud vůbec nějaký, rozdíl mezi administrativními a jinými než administrativními prvky. Tento rozdíl naopak nabývá ostrých kontur v liberálně-demokratických zemích, protože politické strany mají zájem kontrolovat exekutivu, do níž ale zasahují na základě všeobecné dohody a v omezené míře. V komunistických státech je uspořádání institucí, které jsou základem státu založeno na velkém počtu administrativních orgánů, jejichž personální obsazení je dáno jak politickými, tak odbornými měřítky.

Instituce v komunistických státech fungují jen díky tomu, že komunistická strana se spoustou zavedených orgánů jednak přijímá směrnice pro jednání, jednak kontrolují jejich plnění. Komunistická strana nemá přesně vymezené pole působnosti jak je tomu v liberálně-demokratických systémech. Vyvíjí přinejmenším stejné aktivity jako politické strany v liberálně-demokratických zemích při řízení exekutivy, nadto však vykonává kontrolu nad mnoha aspekty činnosti celého státního aparátu a dozor nad „masovými“ organizacemi, které sama pomáhá zakládat, jako jsou například odbory.

V těchto systémech se setkáváme se dvěma úrovněmi strukturálního uspořádání, přičemž spojení mezi nimi je přirozeným zdrojem těžkostí. Bezproblémové spojení může být přítom dosaženo pouze tehdy, jsou-li představiteli obou úrovní výrazné individuality. Dalším zdrojem problémů je to, že pod úrovní politické infrastruktury složené ze stran a skupin existují další, naprosto neoficiální a tradiční skupiny, zvláště etnické nebo náboženské, stejně jako modernější protestní organizace. Nato reaguje komunistická strana úsilím vytvořit jí podléhající vlastní skupiny. V tomto úsilí je často neúspěšná, jak to dokládají změny, k nimž v těchto zemích došlo v osmdesátých letech. V některých zemích byly „díry“ ve strukturách vždy velmi viditelné, což ukazuje např. silný vliv katolické církve v Polsku, ale nakonec se tento jev, jak je známo, projevil výrazně prakticky ve všech zemích východní Evropy, kromě Albánie, a to značně

přispělo k zániku komunistického systému.

Strukturální uspořádání v **tradicionalisticko-individualistických** systémech je v ostrém kontrastu s institucionální konfigurací v systémech liberálně-demokratických a rovnostářsko-autorativních, neboť struktura tradicionalisticko-individualistického systému není v žádném případě výsledkem svobodného politického rozhodnutí, ale samotné předcházející struktury. Tradicionalistické systémy jsou příkladem takového institucionálního uspořádání, které nejvíce odpovídá sociální struktuře společnosti. Blondel zdůrazňuje, že právě v těchto systémech je propast mezi politikou a obyvatelstvem největší, neboť jediné co má váhu jsou tradiční seskupení a hierarchické pozice, které jsou mezi těmito seskupeními. Proto zde není politická scéna jako taková, nejsou zde politické strany často také ani parlament. Byrokracie je relativně omezena, hlavně v těch nejvíce tradicionalistických zemích. Co charakterizuje tyto systémy jsou řetězy stoupenců majících osobní či skupinovou povahu, a které začínají na úrovni malých jednotek, jako jsou vesnice nebo spolky. Z toho vyplývají dva důsledky. První spočívá v tom, že pokud systém funguje dobře, uvedená seskupení jsou silná a mají neotřesitelnou pozici. Jestliže liberálně-demokratické systémy jsou založeny na stálém soutěžení skupin, tradicionalisticko-individualistické systémy vycházejí z principu, že na příslušném území působí jen jedno seskupení, např. jeden kmen.

Druhý důsledek se projevuje na národní úrovni. Různé skupiny mohou, ale nemusí plně uznávat nadřazenost monarchy a politických špiček. Proto se připouští, že tradicionalisticko-individualistické systémy mohou přetrvávat značnou dobu pouze tehdy, je-li dosažen „modus vivendi“ mezi geografickými seskupeními vytvářejícími národ, jinak se společnost rozpadne. A právě to je důvod, proč v bývalých koloniálních zemích jen výjimečně vznikaly tradicionalisticko-individualistické režimy. Rozpory mezi různými geografickými skupinami brzy po získání nezávislosti vedly k nastolení jiných systémů.

Vskutku je složité dosáhnout stabilní rovnováhy mezi monarchou a kmenovými či etnickými skupinami. Jednak proto, že každá společnost podléhá vnějším vlivům, které modifikují tradiční skupiny, jednak pro geografickou a sociální mobilitu populace. Z těchto důvodů dochází ke změnám tradicionalisticko-individualistických systémů. Takové institu-

ce jako byrokracie a armáda se staly silnějšími. Vznikly nové skupiny se specifickými cíli, jako organizace podnikatelů a dokonce odborové organizace. Pokud se tyto změny vyskytují v malém měřítku, systém může být stále nazýván tradicionalistickým. Dojde-li však k tomu, že nadřazenost kmenových seskupení je otřesena, systém se většinou stane populistickým nebo autoritářsko-individualistickým.

Strukturální uspořádání institucí v **populistických** systémech považuje Blondel za hybridní. Příznačná je podle něho silná opozice stojící mezi tradičními seskupeními a novými skupinami, kterými jsou podnikatelské a odborové organizace, takže jsou dosahované kompromisy výsledkem střetů mezi nimi. Vztahy mezi společností a politickým systémem jsou méně těsné než v tradicionalisticko-individualistických systémech. Politická struktura, zvláště politické strany, přitom fungují normálně. Zároveň však dochází k tomu, že jsou tyto politické strany konfrontovány s problémy, které přináší opozice mající svůj prostor mezi vlivem tradičních seskupení a tlakem na „modernizaci“, jenž vyvíjejí nové skupiny a v mnoha případech se na něm podílejí i byrokracie a armáda. Strany je tak možno rozdělit na ty, které reprezentují především tradiční skupiny a ty, které se zaměřují na mobilizaci požadavků skupin nových. (Pro mnohé strany v těchto systémech je ovšem příznačné, že v nich nalezneme obě zmíněné tendence.) Napětí z toho vyplývající se často vyřeší samo tím, že se více či méně dobrovolně strany sloučí a vzniká systém jedné strany.

Blondel dodává, že dominance tohoto systému jedné strany nad společností je odlišná od toho, co uskutečňovaly komunistické strany v systémech rovnostářsko-autoritářských. V populistických režimech není jedna strana schopna kontrolovat všechna tradiční seskupení. V Africe, v některých zemích Středního východu, popř. i v jiných částech světa se pokoušejí tyto populistické strany najít rovnováhu mezi zájmy „modernizujících“ skupin včetně byrokracie a zájmy kmenových či etnických sil. V některých případech je tento systém úspěšný díky existenci populárního vůdce, který je schopen posilovat politickou strukturu a stranu prostřednictvím apelů k národu. Pokud tyto systémy postrádají takové vůdce, objevují se výše popsané obtíže, které signalizují neschopnost politického uspořádání řešit vzniklé problémy země. Častým výsledkem je přeměna v systém autoritářsko-individualistický.

Autoritářsko-individualistický systém vzniká buď jako důsledek nemožnosti dosáhnout kompromisu v populistickém systému, když je tento systém konfrontován s tradičními seskupeními, jakými jsou silné kmeny, a tak se odcizí společnosti, nebo když v liberálně-demokratickém systému jsou rozdíly mezi politickými stranami a skupinami tak velké, že vláda nemůže efektivně vykonávat své funkce. Nastolení autoritářsko-individualistického systému je také občas prezentováno jako alternativa k rovnostářsko-autoritářskému systému komunistického typu.

Zatímco se populistické režimy, často neúspěšně, pokoušeli vybudovat nové instituce k vyvážení vlivu tradičních seskupení, autoritářsko-individualistické systémy se snaží o obnovení tradičního aparátu a jeho posílení orientací na stoupence, kteří se zformovali již v minulosti. To se snázeji dosáhne tam, kde autoritářsko-individualistický systém nahrazuje tradicionalistický, zvláště pokud je monarcha hybnou silou změny. I tak se objevují těžkosti spjaté se vznikem nových institucí a byrokracií. Proto se autoritářsko-individualistické systémy spoléhají hlavně na armádu, protože ta jim poskytuje nejen nezbytnou oporu ke kontrole a omezování opozice, ale zároveň pomáhá prosadit hierarchické principy, které chce systém zachovat. Pokud je založena „masová organizace“ (strana), zejména nastává-li vývoj od liberálně-demokratického systému k autoritářsko-individualistickému, děje se tak často v intencích armády.

Jestliže je uspořádání institucí v populistických systémech hybridní a vede k vážným vnitřním konfliktům, konfigurace institucí v autoritativně-individualistických systémech se svým způsobem umělé. Od tradičních skupin se očekává, že budou podporovat systém, ale ty jsou tak oslabeny, že tuto funkci nemohou plnit, a proto tento úkol přebírá armáda, zatímco byrokracii je svěřena velká část rozhodovacího procesu. Charakteristickým pro společnost se stává oddělování institucí a zesilování nátlaku. K zachování systému může napomoci jedině charisma vůdce. Ale to je vzácnější než v populistických systémech, zde se naopak se spontánní podporou vládnoucích nesetkáváme. Není proto překvapující, že se autoritativně-individualistické režimy potýkají s mnoha vnitřními problémy a často se v důsledku toho i hrouť.